1. Qishloq xo‘jaligi tashkilotlarining (agrokllaster va korxonalar) yalpi mahsulotdagi ulushi 2015-yildagi 3,0 foizdan 2020-yilda 6,5 foizga oshib, dehqonchilikda bu ko‘rsatkich 9,9 foizga yetdi.

2. Dehqonchilikda fermer xo‘jaliklari yetakchi toifa (62,3%) bo‘lib qolayotgan bir paytda, dehqon xo‘jaliklarining dehqonchilikdagi ulushi 37,4 foizdan 27,8 foizga qisqardi.

3. Chorvachilik tarmog'i aksariyat hollarda (94,7%) dehqon va tomorqa xo‘jaliklariga to‘g'ri kelib, tarmoqda tijorat kooperatsiyasini rivojlantirish zaruratini ko‘rsatdi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

- Agrokllasterlar samaradorligini oshirish: Dehqonchilikda klasterlar va agrofirmalarning innovatsion va suv tejamkor korporativ infratuzilmasini kengaytirish.
- Chorvachilikda kooperatsiya tizimini shakllantirish: Tomorqa va dehqon xo‘jaliklarini birlashtiruvchi veterinariya va ozuqa yetkazuvchi xizmat kooperatsiyalarini yo‘lga qo‘yish.
- Fermer xo‘jaliklarini qo‘llab-quvvatlash: Dehqonchilikda yetakchi bo‘lgan fermer xo‘jaliklarining agrokllasterlar bilan teng huquqli moddiy-texnik va moliyaviy integratsiyasini ta'minlash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktabrdagi PF-5853-son 'O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g'risida'gi Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi' statistik to‘plami. – Toshkent, 2015–2020 yy.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktabrdagi PF-5853-son 'O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida'gi Farmoni.

4. Qilichev, Z. T., & Shukurova, S. O. (2025). SIRDARYO VILOYATI QISHLOQ XO‘JALIGINING HUDUDIY TARKIBI VA BUGUNGI RIVOJLANISH HOLATI. *Экономика и социум*, (2-2 (129)), 121-126.

5. O‘G‘Li, Q. Z. T., & Oybek, U. (2024). SIRDARYO VILOYATI ISHLAB CHIQARISH KUCHLARINI HUDUDIY TASHKIL ETISHNING TASHKILIY ASOSLARI. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, *1*(6), 10-15.

6. Umirzaqov, O. A., & Anarboyeva, S. M. (2023). SIRDARYO VILOYATI YER-SUV RESURSLARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ASOSIY YO ‘NALISHLARI. *Экономика и социум*, (12 (115)-1), 824-828.

O‘ZBEKISTONDA LALMIKOR DEHQONCHILIKNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI

Navotova Dilnoza Ibrogimovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

e-mail: dnavotova@mail.ru

ORCID: 0009-0002-8497-6563

Annotatsiya. *Maqolada O‘zbekistonda lalmikor dehqonchilikni rivojlantirishning hududiy, tabiiy-iqtisodiy va tashkiliy asoslari tahlil qilingan. Lalmikor dehqonchilikning mamlakat qishloq xo‘jaligidagi o‘rni, hududiy ixtisoslashuvi hamda uning rivojlanishiga ta’sir etuvchi tabiiy-iqlimiy, agroiqtisodiy va ijtimoiy omillar yoritilgan. Lalmi yerlarni foydalanishga kiritishning hududiy taqsimoti tahlil qilinib, ularning ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanish, hosildorlikni oshirish, zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *lalmikor dehqonchilik, lalmi yerlar, hududiy ixtisoslashuv, agroiqtisodiy salohiyat, tabiiy-iqlimiy omillar, yer resurslari, qishloq xo‘jaligini hududiy tashkil etish, GIS texnologiyalari.*

Kirish. Qishloq xo‘jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash hamda hududlarning agroiqtisodiy salohiyatini to‘liq ishga solish O‘zbekiston agrar siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biridir [1; 9]. Shu nuqtayi nazardan, sug‘oriladigan dehqonchilik bilan bir qatorda tabiiy namlik hisobiga yuritiladigan lalmikor dehqonchilikni rivojlantirish alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Mamlakatning tog‘oldi va tog‘li hududlaridagi lalmi yerlar g‘alla, dukkakli va yem-xashak ekinlarini yetishtirish uchun muhim resurs bo‘lib, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini diversifikatsiya qilish va aholi bandligini oshirish imkonini beradi. Biroq yog‘in miqdorining notekis taqsimlanishi, tuproq unumdorligidagi farqlar, eroziya jarayonlari, agrotexnik tadbirlarning yetarli qo‘llanilmasligi va infratuzilmaning sust rivojlanganligi lalmikor dehqonchilik samaradorligini cheklovchi asosiy omillar bo‘lib qolmoqda [2; 8].

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi. Suv resurslariga bo‘lgan talab ortib borayotgan sharoitda tabiiy namlikdan foydalanishga asoslangan dehqonchilik shakllarini ilmiy asosda rivojlantirish qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining hududiy barqarorligini ta’minlashning muhim omillaridan biridir [7; 10]. Qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish jarayonida lalmi yerlarning salohiyatidan oqilona foydalanish, ekinlar tarkibini hududlarning tabiiy-iqtisodiy sharoitiga moslashtirish va zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish zarurati kuchaymoqda. Shu bois lalmikor dehqonchilikning hududiy imkoniyatlarini aniqlash, mavjud muammolarni baholash va samaradorlikni oshirishga qaratilgan ustuvor yo‘nalishlarni ilmiy asoslash mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi. Tadqiqotda qiyosiy-geografik, statistik va tizimli tahlil usullaridan foydalanildi [3; 4; 11].

Muhokama va natijalar. Lalmikor dehqonchilik – qishloq xo‘jaligi ekinlarini sun’iy sug‘orishsiz, asosan atmosfera yog‘inlari hisobiga yetishtirishga asoslangan ishlab chiqarish shakli bo‘lib, uning rivojlanishi yog‘in miqdori va mavsumiy taqsimoti, tuproqning nam sig‘imi, relyef, harorat rejimi hamda vegetatsiya davrining davomiyligi bilan belgilanadi [8]. Lalmi yerlar tog‘oldi va tog‘li hududlarning tabiiy resurs salohiyatini ishlab chiqarishga jalb etish, sug‘oriladigan yerlarga bo‘lgan bosimni kamaytirish va hududlarning agrar ixtisoslashuvini diversifikatsiya qilish imkonini beradi. Mamlakat yer fondining katta qismi qishloq xo‘jaligiga tegishli bo‘lib, 2026-yil boshidagi ma’lumotlarga ko‘ra, qishloq xo‘jaligi yerlari 26,2 mln gektarni tashkil etadi [6]. Shu jihatdan lalmikor dehqonchilikni muayyan hududlarning tabiiy-iqtisodiy sharoitiga moslashgan xo‘jalik yuritish tizimi sifatida baholash maqsadga muvofiq.

Lalmikor dehqonchilikning hududiy shakllanishi yog‘in bilan ta’minlangan tog‘oldi va tog‘li zonalar bilan bog‘liq bo‘lib, bunday yerlar Jizzax, Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo va Navoiy viloyatlarida keng tarqalgan. Hududlar o‘rtasidagi farqlar yog‘in miqdori, balandlik, yonbag‘irlar ekspozitsiyasi, tuproq qoplami va issiqlik resurslari bilan belgilanadi [5; 12]. Lalmikor hududlarda donli, dukkakli va yem-xashak ekinlari, bog‘dorchilik va chorvachilik o‘zaro uyg‘unlashadi. Shu sababli hududiy ixtisoslashuvni belgilashda yer maydoni bilan birga uning namlik bilan ta’minlanganlik darajasi, tuproq sifati, transport va bozor infratuzilmasiga yaqinligi ham hisobga olinishi lozim.

Hozirgi bosqichda lalmi va yaylov yerlarni iqtisodiy muomalaga faol jalb etishga alohida e’tibor qaratilmoqda: 2026-yilgi davlat dasturlariga ko‘ra, mamlakat bo‘yicha 938,1 ming gektar lalmi va yaylov yerni 2026–2030-yillarda bosqichma-bosqich foydalanishga kiritish belgilangan. Ushbu maydonlarning hududiy taqsimoti 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

2026–2030-yillarda foydalanishga kiritiladigan lalmi va yaylov yerlarning hududiy taqsimoti

№	Viloyat	Maydon, ming ga	Jamiga nisbatan, %	Loyihalar belgilangan asosiy tumanlar
1	Navoiy	358,1	38,2	–
2	Qashqadaryo	269,4	28,7	Yakkabog‘, Shahrisabz
3	Surxondaryo	54,6	5,8	Oltinsoy
4	Samarqand	46,8	5,0	Bulung‘ur
5	Jizzax	35,6	3,8	Baxmal, Forish, G‘allaorol
6	Boshqa hududlar	173,6	18,5	–
Jami		**938,1**	**100,0**	

***Manba**: 2026-yilgi davlat dasturi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan*

1-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, foydalanishga kiritiladigan maydonlarning qariyb uchdan ikki qismi (66,9 %) Navoiy va Qashqadaryo viloyatlariga to‘g‘ri keladi. Qashqadaryo va Jizzaxda belgilangan hajmlar tog‘oldi lalmi hududlarida ishlab chiqarish salohiyatini oshirish imkoniyati mavjudligini ko‘rsatsa, Navoiyda katta maydonlarning belgilanishi lalmikor ishlab chiqarishni hududning qurg‘oqchil tabiiy sharoitiga mos ixtisoslashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Samarqand viloyatida esa jami ekin maydonlarining 183 ming gektari lalmi yerlar hissasiga to‘g‘ri kelishi lalmikor dehqonchilikning viloyat agrar ishlab chiqarishidagi salmog‘i yuqoriligidan dalolat beradi. Lalmikor ekinlar tarkibida asosan bug‘doy va arpa, no‘xat, shuningdek maxsar, zig‘ir va ayrim hududlarda poliz ekinlari yetishtiriladi [10; 11].

Hududlar kesimida lalmikor dehqonchilik samaradorligi bir xil emas. Yog‘in miqdorining yillar va hududlar bo‘yicha keskin o‘zgarishi hosildorlik beqarorligining asosiy sababi hisoblanadi: yog‘in kam bo‘lgan yillarda donli ekinlar hosildorligi pasayadi, namlik yetarli yillarda esa ishlab chiqarish hajmi keskin ortadi. Shu bois samaradorlikni faqat ekin maydoni yoki yalpi hosil bilan emas, balki gektar hosildorligi, yog‘in birligiga to‘g‘ri keladigan mahsulot, tannarx va yalpi daromad kabi ko‘rsatkichlar orqali kompleks baholash maqsadga muvofiq.

Lalmikor dehqonchilik rivojiga to‘sqinlik qilayotgan asosiy muammolar qatoriga namlik ta’minotining beqarorligi, shamol va suv eroziyasi, agrotexnik tadbirlarning o‘z vaqtida bajarilmasligi, hudud sharoitiga moslashtirilmagan urug‘lik, maxsus texnikaning yetishmasligi, saqlash va qayta ishlash infratuzilmasining cheklanganligi hamda bozor masofasining uzoqligi kiradi [2; 10]. Tog‘oldi va yonbag‘ir hududlarda yerga noto‘g‘ri ishlov berish tuproqning yuvilishi va unumdor qatlamning qisqarishini kuchaytiradi. Shuning uchun hududlarga yagona yondashuvdan ko‘ra tabiiy-iqlimiy salohiyat, yer sifati, texnik ta’minot, transport-logistika imkoniyatlari va bozor sig‘imini birlashtiruvchi hududiy differensial mexanizmni shakllantirish zarur.

Lalmikor dehqonchilikning barqaror rivojlanishi zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish bilan chambarchas bog‘liq. Namlikni tuproqda saqlab qolishga yo‘naltirilgan minimal va konturli ishlov berish, almashlab ekish, mulchalash, o‘simlik qoldiqlarini saqlash, o‘g‘itlardan me’yorida foydalanish hamda qurg‘oqchilikka chidamli navlarni tanlash lalmi yerlarning ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi [7; 8]. Texnika parkini yangilash, kooperatsiya asosida texnik xizmatlardan foydalanish, mahsulotni saqlash va dastlabki qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi.

Tadqiqot natijasida lalmikor dehqonchilikni rivojlantirish uchun «tabiiy salohiyat – ixtisoslashuv – texnologiya – infratuzilma – bozor» tamoyiliga asoslangan hududiy model taklif etiladi. Modelning birinchi bosqichida lalmi yerlarning agroiqlimiy va tuproq xususiyatlari GIS texnologiyalari asosida baholanib, ishlab chiqarish salohiyati yuqori, o‘rta va cheklangan hududlar ajratiladi [10]; ikkinchi bosqichda har bir hududga mos ekin ixtisoslashuvi belgilanadi; uchinchi bosqichda urug‘chilik, texnik servis, logistika, saqlash va qayta ishlash tizimlari ushbu ixtisoslashuv bilan integratsiyalashtiriladi. Masalan, Qashqadaryo va Jizzaxning qulay tog‘oldi hududlarida don-dukkakli va yem-xashak yo‘nalishini, Samarqandda donchilik bilan birga bog‘dorchilikni, Surxondaryoning tog‘oldi hududlarida agroiqlimiy sharoitga mos ekinlar va kooperatsion ishlab chiqarishni rivojlantirish mumkin. Bunday model yer maydonlarini kengaytirishga emas, balki bir birlik maydondan olinadigan iqtisodiy samarani oshirish va ishlab chiqarish tavakkalchiligini kamaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa. O‘zbekistonda lalmikor dehqonchilik qishloq xo‘jaligi yerlaridan samarali foydalanish, suv resurslariga bo‘lgan bosimni kamaytirish va hududlarning agroiqtisodiy salohiyatini kengaytirishning muhim yo‘nalishidir. Tadqiqot natijalari lalmikor dehqonchilikning rivojlanish darajasi hududlarning tabiiy-iqlimiy sharoiti, tuproq unumdorligi, namlik bilan ta’minlanganligi, relyefi va infratuzilmaviy imkoniyatlari bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatdi. 2026–2030-yillarda foydalanishga kiritiladigan 938,1 ming gektar lalmi va yaylov yerning 66,9 foizi Navoiy va Qashqadaryo viloyatlariga to‘g‘ri kelishi hududiy differensial yondashuv zarurligini tasdiqlaydi.

Lalmikor dehqonchilikni istiqbolda rivojlantirish uchun: lalmi yerlarning agroiqtisodiy salohiyatini GIS texnologiyalari asosida kompleks baholash va hududlarni guruhlash; qurg‘oqchilikka chidamli ekin va navlarni hududlarga mos joylashtirish; namlikni tejovchi va eroziyaga qarshi agrotexnologiyalarni joriy etish; fermer va dehqon xo‘jaliklari kooperatsiyasini kuchaytirish, saqlash va qayta ishlash tizimini rivojlantirish maqsadga muvofiq. Natijada lalmikor dehqonchilikning hududiy modeli yer resurslaridan oqilona foydalanish, agrar ishlab chiqarish barqarorligi va qishloq hududlarining iqtisodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аҳмадалиев Ю.И. Ер ресурсларидан фойдаланиш геоэкологияси. – Т.: Fan va texnologiya, 2014. – 340 б.

2. Ковда В.А. Проблемы опустынивания и засоления почв аридных регионов мира. – М.: Наука, 2008. – 415 с.

3. Крючков В.Г. Территориальная организация сельского хозяйства (Проблемы и методы экономико-географического исследования). – М.: Мысль, 1978. – 268 с.

4. Навотова Д.И. Ер ресурсларидан қишлоқ хўжалигида фойдаланишни тадқиқ қилишнинг назарий-услубий жиҳатлари // Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – Tashkent, 2022. – Vol. 2, Issue 1. – P. 321–327.

5. Салиев А.А., Файзуллаев М.А. Формирование природно-хозяйственных систем Каршинской степи // Проблемы освоения пустынь. – Ашхабад, 2010. – № 1–2. – С. 10–13.

6. Ўзбекистон Республикаси ер фонди. – Т.: Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат қўмитаси маълумотлари, 1991–2026. – URL: https://ygk.uz

7. FAO. Rainfed Agriculture. – Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2025.

8. Fayzullaev M.A. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi geografiyasi: monografiya. – T.: “Kitob bilim yog‘dusi” MCHJ, 2024. – 258 b.

9. Gutman G., Chen J., Henebry G.M. et al. (eds.). Landscape Dynamics of Drylands across Greater Central Asia: People, Societies and Ecosystems. – Cham: Springer, 2020.

10. Navotova D.I. Theoretical and methodological aspects of resources of land resources in agriculture // Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – P. 40–44.